

Glimos-Nadgórska, Anna

Problemy badań ankietowych nad podręcznikiem historii

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 23 (198), 125-130

1989

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Anna Glimos-Nadgórska

PROBLEMY BADAŃ ANKIETOWYCH NAD PODRĘCZNIKIEM HISTORII

Celem niniejszego wystąpienia jest przedstawienie wybranych zagadnień, na jakie napotkano prowadząc badania empiryczne nad podręcznikiem historii. Przystępując w 1979 r. do opracowania roli podręcznika do nauczania historii obowiązującego w szkole podstawowej w latach 1945—1973 stwierdziłam, iż dla właściwego opracowania tematu, oprócz analizy samych podręczników, potrzebne będzie również zebranie odpowiednich informacji od nauczycieli historii, a więc przeprowadzenie badań ankietowych.

Dążąc do zachowania poprawności naukowej w prowadzonych badaniach, skorzystałam z wielu prac poświęconych temu zagadnieniu¹. Dostrzegłam w nich jednakże rozmaite poglądy na interesujący temat, które na łamach „Wiadomości Historycznych” dopiero w 1984 r. przedstawił i odpowiednio scharakteryzował Janusz Rulka². Ta wieloznaczność i krzyżowanie się zakresów pojęć spowodowały, iż dla zastosowanej tech-

¹ J. Brzeziński, *Elementy metodologii badań psychologicznych*, Warszawa 1978; A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice empirycznej*, Studia Pedagogiczne t. XIX, Wrocław 1970; C. Kupisiewicz, *Metody programowania dydaktycznego*, Warszawa 1966; tegoż, *Niepowodzenia dydaktyczne*, Warszawa 1964; tegoż, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1973; M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1978; W. Moszczeńska, *Metodologii historii zarys krytyczny*, Warszawa 1977; H. Muszyński, *Wstęp do metodologii pedagogiki*, Warszawa 1971; B. Niemierko, *Testy osiągnięć szkolnych. Podstawowe pojęcia i techniki obliczeniowe*, Warszawa 1975; T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Wrocław 1977; J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1979; J. Topolski, *Metodologia historii*, Warszawa 1968; Z. Zaborowski, *Wstęp do metodologii badań pedagogicznych*, Wrocław 1973; W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 1968.

² J. Rulka, *Badania empiryczne w dydaktyce historii*, *Wiadomości Historyczne* 1984, nr 4, s. 360—363.

riki badawczej, tzn. dla przeprowadzenia wywiadu, opracowałam narzędzie badawcze — kwestionariusz ankiety³.

Założone więc dążenie do zachowania poprawności naukowej w prowadzonych badaniach, a głównie wybór właściwej techniki i narzędzia badawczego oraz przyjęcie adekwatnych definicji dla używanych terminów i pojęć było więc poważnie utrudnione. Na ten problem zwracano również uwagę w toku dyskusji w czasie konferencji nt. „Historia najnowsza jako przedmiot badań i nauczania” zorganizowanej w Opolu w październiku 1986 r.

Konstruuując narzędzie badawcze starano się, by znalazły się w nim wszystkie te elementy, które uznano za niezbędne przy prowadzeniu badań tego typu. W sporządzonym kwestionariuszu ankiety zawarto więc informacje o celu prowadzonych badań, sposobie wykorzystania ich wyników i udzielania odpowiedzi oraz o pełnej anonimowości ich przeprowadzania. Dane dotyczące sposobu udzielania odpowiedzi znalazły miejsce tak w instrukcji ogólnej, jak i przy każdym pytaniu i problemie. Część I, wstępna, dotyczyła danych osobowych respondentów: płci, wykształcenia, stażu i miejsca pracy, rodzaju szkoły i średniego tygodniowego wymiaru godzin z historii. W części II kwestionariusza ankiety znalazły miejsce pytania i problemy o różnym stopniu uogólnienia. Dotyczyły one stosunku wypowiadających się do podręcznika historii, dostrzeganych funkcji przezeń pełnionych, określonych relacji występujących między podręcznikiem a programem nauczania, wykorzystywania go w pracy zawodowej, w różnych ogniwach procesu nauczania, w realizacji zadań domowych i w rozwijaniu zainteresowań historycznych uczniów. Część III natomiast zawierała pytania i tematy, na podstawie których starano się zebrać wiadomości na temat odbudowy metodycznej podręcznika, a głównie jego miejsca pośród całego zespołu środków dydaktycznych, zadań i funkcji pełnionych przez poszczególne elementy tejże obudowy. Pozostawiono w niej także miejsce na propozycje i uwagi wysuwane pod adresem autorów i wydawców nowo opracowywanych prac tego typu.

W kwestionariuszu ankiety zastosowano pytanie otwarte, półotwarte i zamknięte.

Właściwe badania poprzedzono badaniami wstępnymi. Wykonano je w maju i kwietniu 1980 r. Objęto nimi 50 nauczycieli z województwa katowickiego i opolskiego. Analiza uzyskanych wypowiedzi wskazała na potrzebę zrezygnowania z dwu pytań, gdyż zebrane dane były nazbyt ogólnikowe ze względu na niewłaściwie sformułowane pytania.

Podczas prowadzenia badań właściwych (od czerwca 1980 do lipca

³ M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1983, s. 268.

1981 r.) zwrócono się o wypełnienie kwestionariusza ankiety do 500 nauczycieli (nie objętych badaniami wstępnymi) z Katowickiego, Opolskiego i Poznańskiego. Odpowiedzi na postawione pytania i problemy uzyskano od 372 osób. Byli to: 61% (227 osób) — nauczyciele—uczestnicy konferencji metodycznych i spotkań organizowanych w ODN-ach, 35% (132 osoby) — nauczyciele-studenci WSP w Opolu, UŚ w Katowicach i UAM w Poznaniu i 4% (13 osób) — nauczyciele, do których bezpośrednio zwrócono się w tej sprawie. Całość uzyskanych wyników badań, jak i szczegółowe opracowanie danych osobowych respondentów, znalazły się w oddzielnej pracy⁴.

Kolejną więc trudnością napotykaną w toku prowadzenia tychże badań było pokonanie problemu związanego z pozyskaniem jak największej liczby respondentów oraz zorganizowanie badań w ten sposób, by gwarantowały możliwość osobistego udziału osoby ankietującej w ich przeprowadzaniu. Pracownicy wyższych uczelni mają bowiem ograniczony kontakt z większą grupą nauczycieli, tzw. przedmiotowców. W niniejszych badaniach starając się do nich dotrzeć, wykorzystano konferencje metodyczne organizowane w różnych ośrodkach miejskich, spotkania organizowane z wielu okazji i przyczyn przez katowicki ODN, zjazdy nauczycieli studiujących systemem zaocznym a także bezpośrednie kontakty z nauczycielami. Oczywiście, najbardziej wartościową grupę wśród ankietowanych (biorąc pod uwagę jakość i ilość wypowiedzianych zdań i sądów) stanowili uczestnicy konferencji metodycznych. Była to także najlepsza forma zbierania wiadomości, gdyż wśród nauczycieli-studentów znajdowało się wiele osób o krótkim stażu pracy i mających często luźny kontakt z nauczaniem historii. Natomiast docieranie do nauczycieli w drodze tzw. kontaktów osobistych okazało się niezwykle czasochłonne, nie sposób doszukać się w takich badaniach wyboru losowego, zaś wypowiedzi mogły być niekiedy udzielane pod kątem zainteresowań ankietującego.

W toku prowadzenia badań zetknięto się również z następującym zjawiskiem: wielu respondentów wyraziło słowną deklarację wzięcia w nich udziału, ale po otrzymaniu odpowiedniego formularza — nie oddało go prowadzącemu badania i to nie z powodu trudności w jego wypełnieniu. Samo więc nawiązanie kontaktów, a nawet osobiste przeprowadzanie badań wśród dużej grupy nauczycieli, nie zawsze pozwala zebrać tyle ankiet, żeby stanowiły wystarczającą podstawę do wyciągnięcia wniosków i uogólnień. Pragnę więc wystąpić z apelem do naszych koleżanek i kolegów — nauczycieli historii, by właściwie i ze zrozumie-

⁴ Por. A. Glimos-Nadgórska, Rola podręcznika do nauczania historii w szkole podstawowej w latach 1945—1973, maszyn. w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1982.

niem podchodzili do prowadzonych przez pracowników wyższych uczelni badań ankietowych.

Wiadomo, że prowadzonym badaniom winna towarzyszyć właściwa atmosfera społeczna, polityczna, a nawet i gospodarcza. W omawianym przypadku w toku prowadzenia badań natrafiono na okres gorących dni przełomu lat 1980—1981⁵. Stanowiąc więc one mogą pewne wytłumaczenie niechęci oraz z jednej strony zbyt ostrożnego, z drugiej nazbyt krytycznego stosunku wypowiadających się w ankietach na temat podręczników szkolnych. Nauczyciele wysuwali bowiem wnioski, aby ich dezyderaty i uwagi zostały przedstawione Instytutowi Programów Szkolnych czy też określonej komisji do spraw opracowywania nowych podręczników. Jednakże nie spotkano się z całkowitą lub bezpośrednią odmową udzielenia odpowiedzi. Dzisiaj można stwierdzić, iż część wniosków dotyczących zastosowania proponowanych rozwiązań metodycznych znalazła odzwierciedlenie w opracowanych dopiero co podręcznikach szkolnych dla szkoły podstawowej. Nawiązując tu do wypowiedzi Czesława Nowarskiego, należy powiedzieć, iż w tym właśnie przypadku usprawiedliwiony jest optymizm badawczy w dydaktyce historii.

Grupy 372 badanych nie sposób uznać za reprezentację ogółu nauczycieli uczących w szkołach podstawowych. Wyodrębnić pośród nich można odmienne środowiska: katowickie, opolskie i poznańskie. W wypowiedziach natomiast nie dostrzeżono różnic wynikających z tego powodu. Sytuacja taka stanowi potwierdzenie realizacji na terenie całego kraju tych samych programów nauczania i podręczników szkolnych. Jednakże rozmaite opinie i sądy wypowiedziane na temat roli i funkcji recenzowanych podręczników, czy też zdania wypowiedziane na temat znaczenia ich obudowy metodycznej po części sugerowałyby, iż określone mankamenty i braki tkwiły w samych podręcznikach. Oczywiście, porównywanie wypowiedzi z tych trzech środowisk nie może być wystarczające do wyciągnięcia wniosków. Dla ich potwierdzenia celowe byłoby przeprowadzenie badań wśród nauczycieli reprezentujących odmienne od siebie środowiska. Jednakże realizacja tego założenia wymagałaby utrzymywania odpowiednich kontaktów naukowych, a także i towarzyskich, z różnymi ośrodkami naukowo-badawczymi, a tych w okresie prowadzenia badań nie udało się nawiązać.

Prowadząc omawiane badania dążono do uzyskania informacji na temat roli i funkcji podręcznika w szkole podstawowej w latach 1945—1973. Starano się więc zbierać opinie i zdania na ten temat od nauczy-

⁵ Taka sytuacja nie była świadomie dobrana, lecz wynikała z potrzeby zachowania kolejności w prowadzonych badaniach: 1979 — zatwierdzenie tematu, przełom 1979—1980 — opracowywanie narzędzia badawczego, kwiecień—maj 1980 — badania wstępne, czerwiec 1980 — lipiec 1981 — badania właściwe.

cieli legitymujących się wieloletnim stażem pracy. W przeprowadzonych badaniach 50% respondentów miało 16-letni i większy staż pracy (23%, tj. 86 osób miało 16—20-letni staż pracy, 27%, tj. 100 osób miało więcej niż 20-letni staż). Jednakże i ich wypowiedzi koncentrowały się w zasadzie wokół podręczników z lat 60-tych, a w znacznie mniejszym stopniu lat 50-tych i 40-tych. Czas bowiem zacierał obraz używanych wcześniej opracowań tego typu i sposobów pracy z nimi. W pamięci nauczycieli pozostawały jedynie pomoce najbardziej charakterystyczne, np. *Historia Polski* G. Missalowej i J. Schoenbrenner, jak i preferowane w odpowiednich latach metody pracy z podręcznikiem. Te ostatnie nie podlegały tak istotnym przeobrażeniom i dlatego dłużej pozostawały w pamięci. Nie najlepszym więc posunięciem było w prowadzonych badaniach zbieranie opinii o podręcznikach używanych w okresie prawie 30-lecia. Dążąc do uzyskania danych jak najszerszych i najbardziej wiarygodnych opracowano już w toku prowadzenia badań właściwych zmodyfikowaną wersję kwestionariusza ankiety. Zwrócono się z nim do 100 nauczycieli, przeważnie innych niż poprzednio, z tych samych środowisk, legitymujących się co najmniej 10-letnim stażem pracy, w celu uzyskania informacji na temat roli pełnionej przez konkretny, wybrany przez respondenta, podręcznik z lat 1963—1973, a przedstawiony przez prowadzącego badania. Badań tych nie poprzedzono badaniami wstępnymi, gdyż zagadnienia i problemy zawarte w tej właśnie wersji narzędzia badawczego były bardzo podobne do poprzednich. Analiza tych wypowiedzi, jak i poprzednich, dała podstawę do wysunięcia stwierdzenia, iż tak w szkole 8-klasowej w latach 1963—1973, jak i w okresach wcześniejszych, podręcznik pełnił różne role i funkcje. Był on również wykorzystywany przez nauczycieli w całym procesie nauczania w dość zróżnicowany sposób. Poprzez badania ankietowe nie można wydobyć z pamięci nauczycieli, wystarczającej do wysunięcia określonych wniosków, ilości informacji na temat ich pracy z podręcznikiem przed kilkunastoma czy kilkudziesięcioma laty.

Z analizy właściwej literatury przedmiotu wynika jasno, iż problemy i pytania otwarte zamieszczone w kwestionariuszu ankiety winny być precyzyjnie postawione i pozostawać w określonym związku z innymi zagadnieniami. Przeprowadzone badania pokazały, że zdania ankietowanych na temat wykorzystania podręcznika w pracy zawodowej i w pracy samodzielnej pokrywały się z tymi, które wypowiedziano omawiając wykorzystanie tego środka w toku opracowywania nowego materiału i jego utrwalania. Oczywiście, w rozpatrywaniu tych zagadnień dostrzec można pewne podobieństwa. Są to jednak i odrębne zagadnienia. Postawienie ich w taki właśnie sposób w niniejszych badaniach nie przyniosło oczekiwanych wyników. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatry-

wać nie tylko w zestawieniu obok siebie pytań mających ze sobą wiele elementów wspólnych, ale i także w tym, że doświadczenie praktyczne nauczycieli nie zawsze i we właściwy sposób uzupełniane jest podbudową teoretyczną. Na zajęcia z metodyki historii na studiach zaocznych przeznaczono niewiele godzin, a wiele cennych prac z tego przedmiotu, niezwykle przydatnych dla nauczycieli, wydawanych jest przez wydawnictwa uczelniane w stosunkowo niskim nakładzie. Dlatego też dostęp do nich ogółu nauczycieli jest często bardzo ograniczony.

Prowadząc omawiane badania napotymano na różne trudności:

— wynikające z ogólnie znanych różnic terminologicznych oraz z potrzeby korzystania z narzędzi badawczych stosowanych w naukach socjologicznych i pedagogicznych, które nie zawsze okazują się odpowiednio przydatne w badaniach empirycznych prowadzonych wśród nauczycieli historii na temat podręczników szkolnych;

— wynikające z usterek i błędów, tak w budowaniu narzędzia badawczego, jak i w toku prowadzenia badań tego typu po raz pierwszy.

Należy jednak podkreślić, iż mimo tego przeprowadzone badania dostarczyły wiele cennych informacji, które w pełni wykorzystano w realizacji określonego na wstępie celu badań i pracy.

PROBLEMS OF QUESTIONNAIRE STUDIES ON HISTORY TEXTBOOK

Summary

In the paper are presented problems that aroused during questionnaire studies on the role of a history teaching textbook in primary school in the years 1945—1973. During research work, informants were characterized, stages of investigation and types of questions included in the questionnaire which was specially prepared for carrying out an interview among teachers were described. Also were discussed difficulties and mistakes that resulted from the lack of proper research tools on the part of history didactics, mistakes in selecting appropriate problems and questions and some more general difficulties in the course of research work.